

Vlado Šav

Nenavadno, nenavadno

*Umolčni
in spregovori z drugačnimi usti.
Razsuni vrata, skovana iz besed,
in vstopi v deželo brez imena.*

Vlado Šav, *Popotovanje*

O nerazumski vednosti

Že dobro desetletje živim v istrski dolini s sivo rjavo mačko. Kot vsaka rada loka mleko.

Ker nimam hladilnika, se mi v toplem vremenu mleko kvari, zato sem prešel na mleko v prahu, ki si ga sipljem naravnost v kavo ali čaj. Tako je ostala brez svoje droge. Včeraj pa je nanoslo, da sem si, zaradi posebno dobrega čaja, ki mu mleko v prahu spremeni okus, kupil “pravo”, se pravi tisto v tetrapaku.

Mačka seveda ni mogla vedeti, kaj sem prinesel v nahrbtniku. A ob zori, ko sem se pripravljaj na kuhanje čaja, se je iz teme za šipo oglasilo presunljivo mijavkanje, znano moledovanje za mleko, ki je bilo še zmeraj v nahrbtniku in torej za njena čutila neobstoječe. Točneje, za njena *zunanja* čutila. Ko sem ji ga nalival na krožniček, sem premišljeval, da očitno obstajajo tudi drugačna, notranja “čutila”, ki delujejo na vse drugačni podlagi.

Kot pri Fatimi, ciganki iz Tuzle, ki je na ljubljanski železniški postaji primahedrala k meni v dimijah, da bi mi prerokovala. Iz nenadne objestnosti in ker tega še nikoli nisem doživel, sem privolil. Po minuti žebranja in premetavanja lesenega okleščka v dlani me je prikovala na klop v parku z železno izjavo: “*Imaš hčerko in sina, a z njima ne živiš – je tako?*” Iz nadaljnega poslovnega odnosa sem se potem sicer izvil, a ta ugotovitev, ki jo je s popolno gotovostjo izrekla ženska, ki me nikakor ni mogla

Vlado Šav (1945–2008)

poznati, me je dokončno prepričala o obstoju vednosti, ki ne temelji na informacijah, pridobljenih ob pomoči razuma ali čutil.

Kot pri moji mački, pticah ali mravljah, ki se ravnaajo po skritih dejstvih in ne po lepih ali neobetavnih videzih, pa naj gre za mleko v nahrbtniku, dež za sončnim obzorjem ali neznan obraz. Bitje, ki nima razuma, ima zato toliko več instinktov in intuicije. Treba je pač preživeti in za to je potrebna ustrezna vednost, pa naj pride od koder koli in kakor koli. Obstaja torej tudi nekak neposreden vpogled v skrito resničnost, tisto, kar povprečno občutljivi ljudje včasih zaznajo v obliki slutnje. Ta posebna kognitivna sposobnost je s civilizacijskim načinom življenja seveda otopela, prvič zaradi orjaškega razrasta razumske kognicije in drugič zato, ker za preživetje ni več potrebna. Poleg tega se tisti, ki družbo vodijo, z vsemi sredstvi trudijo, da bi preprečili prodor neljubih dejstev v zavest podanikov z dodatnim zaščitnim slojem hrupnih besed in barvastih slik. Vednost o kozmičnih ali družbenih dejstvih bi bila torej precej drugačna, če bi se bili ljudje sposobni umiriti in osamiti, se pravi odpreti za drugačne, globlje zaznavne sposobnosti v sebi. Tu pa se skriva še ena ovira. Ker se vednosti ne da omejevati, bi se z globljim uvidom neizogibno dotaknili tudi globlje vednosti o njih samih. Tam pa bi se seveda utegnilo najti tudi kaj neprijetnega – izogibanje neprijetnemu pa je ena temeljnih zakonitosti vseh živih bitij.

Kakor se danes izogibamo neprijetni resnici o propadanju planeta in naše civilizacije, ki ga povzroča, z njim. Ali bolje: izogibamo se neprijetnemu dejstvu, da bi se morali za preprečitev skupnega propada odpovedati tisočerim osebnim udomjem in užitkom. Ogibamo se zdravilni praksi: dobro vemo, kaj bi bilo treba storiti, pa tega ne storimo. Te slabe vesti se ne da oprati samo s pralnimi praški, prijaznimi do okolja. In ko smo že pri prerokbah – že v otroških in glede okolja še brezskrbnih časih sem slišal eno, ki je, glede na tedanje stabilno vrtenje “klasičnih” letnih časov, zvenela popolnoma neverjetno: namreč da se bo konec sveta približal tedaj, “ko bo zima izgubila svoj hlad in poletje toploto”. Na to prvo pomladno jutro, ko je po zeleni zimi deželo pokrila sneg, se sicer tolažim, da je do sneženja v juliju in puščavske vročine v januarju še daleč, a vsekakor je za vrati sveta slišati nekaj neznanega. Kakor pritajeno hropenje, kašelj, vročico, ki naznanja, da se globoko spodaj in zadaj dogaja nekaj hudo neprijetnega. Tokrat še bolj in zares neprijetnega, saj se ni kam umakniti. Seveda in kajpada: s kozarcem viskija v roki se da plesati tudi po nagnjeni palubi Titanika ...

Če je izogibanje neprijetnemu skupni imenovalec vseh živih bitij, je najbrž razumljivo, da je soočanje z napani ali askeza neizogibni skupni imenovalec vseh resničnih duhovnih poti in njihov prepoznavni znak.

Duhovni svet, ki se ti odpre kar po veri in ljubezni(vosti), je prav tako vprašljiv kakor hujšanje brez odrekanja slastni hrani.

Resničnost je izredno kompleksna mešanica vsega mogočega, točneje: vsega, kar je. Težko je vzdrževati trajno objektivnost. Glede podnebnih sprememb, na primer, vemo, da so se, in to hudo izrazite, na tem planetu vseskozi dogajale. Pustimo izmenjave ledenih in puščavskih dob. Mitologije govorijo o vesoljnem potopu in stara zaveza o sedmih letih suše v Egiptu. Tam nekje v našem srednjem veku je na področju Mississippija obstajalo indijansko kraljestvo, ki je temeljilo na sužnjelastniškem poljedelstvu; po desetletjih suše so se Indijanci vrnili k lovu in šele arheologi so jim odkrili, kakšni neprijetni družbeni ureditvi so se "po nesreči" izognili. Neprijetni le za večino, kajpada, posamezniki bi uživali. "Kot dandanes," bi se posmehnil poglavar *Temni oblak*, ki prodaja hamburgerje v *fast foodu* ob vpadnici v Lafayette.

Enako previdnost je dobro gojiti tudi glede prerokovanja. Na primer: na ulici Delhija za hrptom zaslišiš nekoga, ki te pokliče po imenu. Osupel se ozreš in zagledaš bradatega Indijca z vsemi atributi svetega moža. "Prihajaš iz Slovenije! Natančneje: iz Kopra!" Pri belem dnevu se ti stemni pred očmi: pa ta je še hujši od Fatime! Potem te ima možakar seveda v pesti, če te izkušen prijatelj ni že prej obvestil, da dobivajo v sadhuje našemljeni dedci osebne podatke od hotelskih portirjev, s katerimi delajo v španoviji. Saj smo dejali: za preživetje so potrebni podatki, pridobljeni na kakršen koli način. In ti siromašni vrage si pač pomagajo do njih z goljufanjem. Bogataši in oblastniki uporabljajo računalnike.

Ključni problem vse zadeve pa je, da po takih izkušnjah ljudje prenehajo verjeti v resničnost vsakega prerokovanja, tako kot zaradi goljufij in razočaranj nehajo verjeti v duhovnost, umetnost ali človeško dobroto na splošno ... Ali, ker vedo za svoje goljufanje, še vase in, s sklepanjem po analogiji, v drugega ... Toda ne obupuj, spomni se: resnica je kompleksna, črna in bela hkrati in s tisoč odtenki vmes. Resničnost je tako bogato bogata, da je z očmi razuma ne moreš objeti. Potrebuješ drugačne oči, drugačno gledanje.

In spet smo pri "globokem pogledu" iz tvojih globin, ki lahko edini uzre svet v njegovi globinski resničnosti ... Globok in širok pogled na ta globoki in široki svet. Biti njegov večni romar, Byronov *Passionate pilgrim*, jadrati čez morje, "čez, čez, na drugo stran, popolnoma na drugo stran", kot mrmra Buda ali kot poje stara romarska iz mojega rojstnega Križa, gnezda na Kraškem robu nad modrim zalivom:

*Mi gremó, gremó preko morjá,
šerocega, globocega ...*

Nenavadne izjave

Nenavadne izjave so navadno nevarne.

Predvsem za tistega, ki jih izgovori, seveda. Nenavadne izjave, kot pove že sama beseda, so trditve zunaj našega navadnega razumevanja življenja in sveta. Pomenijo vdor neznanе vednosti in rušenje splošno sprejetega gledanja na svet, se pravi tudi naše varnosti. Nenavadne izjave odstirajo nove vidike, odpirajo nove poti. Mi ljudje smo bitja iste vrste in naša spoznanja resničnosti naj bi ustrezala drugo drugemu. Toda nekdo lahko ubere čisto novo pot v svet, si pri tem pomaga s spoznanji podobnih iskalcev v preteklosti in razpre čisto novo zavest o bivanju. Iz nje potem spregovori. Šokantnost nenavadne izjave je v tem, da ji manjka povezava med vsakdanjo, občo zavestjo in to novo in svežo. Nenavadne izjave so v bistvu na glas povedani osebni prebliski o resničnosti sveta in življenja, ki se ne sprašujejo o zmožnosti razumevanja pri ljudeh, ki jih slišijo. Zanašajo se na njihovo duhovno sorodnost, na posedovanje "ušes, ki slišijo". Takih posameznikov pa je, razumljivo, malo, kajti ljudi pač zanimajo različne stvari in imajo različne naravne danosti in sposobnosti. Zato take izjave za večino delujejo nerazumno in celo bogokletno, še posebno zato, ker po pravilu zadevajo temelje naše zavesti, razumevanja sveta in verovanja.

Ko je José Arcadio Buendía, kmet iz Maconda, ki se je amatersko ukvarjal z geodezijo, med nedeljskim kosilom položil na mizo sadež in družini slovesno oznanil: "Svet je okrogel kot ta pomaranča!" je to izzvalo splošno zgroženost in šok. A nekateri izmed njegovih predhodnikov so ob podobni trditvi doživeli še kaj neprijetnejšega. Če so se v izjavah dotaknili temeljev vere, je bila smrt neizogibna. Ko je sufiju Al Haladžu začelo uhajati: "*Jaz sem Alah!*" ga je prijatelj in drugi veliki sufi Džunajid posvaril, da ni daleč od morišča. In res, kmalu so ga pred bagdaskimi vrati zložno razsekali na kose. "*Jaz in Oče sva eno!*" je rekel Jezus in obvisel pribit na križ. Nenavadne izjave so lahko nekaznovano sprejete samo med sorodnimi ljudmi, se pravi ljudmi s podobno vednostjo. Ko je sestra Katrei rekla svojemu spovedniku, mojstru Eckhardtu: "*Oče, veselite se, jaz sem Bog!*" se je ta radostno nasmehnil in jo pozval, naj to ostane in doživetje še poglobi; to jo je potem skoraj stalo življenje, saj je za tri dni padla v smrti podobno ekstazo in bi jo brez mojstrovega posredovanja živo pokopali.

Vsa zadeva glede nenavadnih izjav pa se hudo zakomplicira s tem, da nikakor ne gre zmeraj za globlje spoznanje resničnosti. Take izjave so mnogokrat le fantastične trditve, produkti na različne načine duševno motenih ljudi ali ljudi, ki hranijo svoje manjvrednostne komplekse z

grandioznimi željami po duhovnem voditeljstvu ali pa iz zmede, ki jo povzročajo, kujejo dobiček. Ljudje množice glede duhovnosti (ali morda kar glede večine zadev) praviloma pač ne znajo ločevati plev od pšenice, tako da je duhovnost kot rokam neotipljivo in očem nevidno področje prastari raj za šarlatane. A tu ni kaj storiti, treba je pač pustiti času, da to mešanico preseje. In včasih presejavanje traja tisočletja, še posebno če so semena plevla enako velika kot pšenična zrna. Potem je pač treba počakati na sejanje, rast in plodove, "po katerih jih bomo prepoznali".

Ena najbolj šokantnih Jezusovih izjav, ki je izzvala zgražanje in zmedo tudi med njegovimi učenci, je bila tista ob velikonočni večerji: "*Kdor ne bo jedel mojega mesa in pil moje krvi, ne bo imel večnega življenja!*" Ljudje živijo drug poleg drugega, vidijo svoja telesa – kako zdaj: jesti tvoje telo?! Obredni kanibalizem?! – Izjavo lahko razumem le na en način, namreč tako, da se je Jezus, kot vsak mistik, poistovetil s svetom; če pa je eno s svetom, potem je tudi eno z vsem, kar človek zaužije. Človek, ki je navaden kruh, lahko ob ustreznem stanju zavesti doživlja, da hkrati je tudi košček sveta, da pravzaprav je "telo sveta", katerega del smo vsi, z nekdanjim človekom Jezusom vred. Tak človek se zaveda, da je svet in da je on sam ta svet, da torej svet samega sebe je, da je vse hrana: tisti, ki je, in tisto, kar je pojedeno, in da se vse to nenehno menjava in presnavlja v večnem bivanju. Tako je Boga videl tudi Ardžuna v Bhagavadgiti: kot velikansko bitje, ki požira in rojeva življenje. Veliko kozmično samopresnavljanje. Ali kot v mikrokozmosu našega organizma naše telo rojeva in uporablja svoje lastne celice, torej samo sebe.

Vprašanje pa je, ali ima tako razlaganje sploh smisel. Zgoraj sem skušal sezidati razumski most med našim vsakdanjim razumevanjem hranjenja in tistim, ki ga je imel, po mojem, v mislih Jezus. On pa je svoje povedal kar brez razlag. Kaj je bolje? Pomislimo, koliko nesporazumov je izšlo iz tega stavka. Po drugi strani pa je iz tega nastal cel obred, evharistija, središčni dogodek v maši. Iz otroških časov se spominjam poklekanja, slovesne tišine med povzdigovanjem monštrance s hostijo, kristalnega zvončkljanja vmes in posebno pobožne zbranosti v ljudeh. Čeprav je bila evharistija tam razumljena povsem drugače, kot jo razumem jaz, je imela pri ljudeh svojo globino in težo. Potekala je na neki drugi, nerazumski ravni. Bila je svet dogodek in je za mnoge še. In to je dobro. Čeprav je obred očitno pobran iz elevzinskih misterijev, v katerih je hierofant v *deikinemi*, "svetem kazanju", dvignil pred *mistai* žitni klas, "v tišini požet". Poglavitno je, da se med ljudi razprostre sveta tišina, ki je vedno tako manjka, in da v njej nekdo nekaj naredi z vsem srcem in tako zdrami srca vseh navzočih.

Dobro pa je tudi, če kdo odide iz cerkve in gre v svet, v naravo in samoto, in se tam obhaja z brinovo jagodo, pa morda še koga. Svet se da zaužiti na svet način v mnogih oblikah, tudi s poglobitvijo in ozaveščanjem vsakdanje večerje. Pomembno je le, da je to storjeno na najgloblji način, ki ga zmoremo.

Naužiti se sveta, odžejati se do dna.

Krik krvi

Popolnoma novo pisanje stoji za mojim obzorjem, nestrpno čaka, da ga pokličem, mu dopustim vstopiti ... Vsak ustvarjalec moli k novemu, k valu sveže vode, ki bi ga odplaval s sabo. Kajti že predolgo ležim v starih spisih, v trikrat premetih mislih, ki kot svetega Tomaža "prazna slama" ležijo vrh nečesa drugega, nepovedanega, nerojenega, resnično živega, kar zadeva moja in tvoja jetra ...

V teh časih, tesno zapahnjениh pred vetrom duha, hodim sedet na slemena buldožiranih gričev, kot je tisti za mojim hrbtom; nekdanji prijazni griček z malim hrastjem, ki mi je delalo senco ob zbiranju misli za mojo prvo kolumno v Delovih Književnih listih, *Ulica in hribi*, so razplužili v mrtve gruščaste terase. "... in Istra mi leži pred nogami kakor ščetinasta žival ..." Nič več – zdaj ležijo pred mano borovci, hrastiči in dišeči brini, zmleti med skale in ilovico. Vse naokoli se razprostira rjava puščava človekovega hlepenja po denarju, še več žic in stebrov, novih ton grozdja, steklenic po marketih, vina, ki bo šlo iz "dežele refoška" v grla vinski opoj opevajočih Slovencev in v golt z vsem prezasičene Evrope, zaradi nekaj novih šopov evrov ...

Dosti, dosti ... Tu zdaj neki siveč in vse bolj hrapav moški želi – ne reševati ga, ampak le tuliti svoj bes in muko v svet. Ne storimo nič, ne storimo nič resničnega. Ne gremo v boj z buldožerji kot tisti zapozneli vitezi, ki je jurišal na mline. Ne. Ustvariti bi morali Novo ozračje. Radikalno klimatsko spremembo. Prepustiti se misli, duhu, krvi v sebi, zaživeti in zadihati v novem življenju, z novimi, čistejšimi očmi se zastrmeti v svet. Nove besede in dejanja, nove pobude edine lahko dahnejo veter novega življenja v naša mlahava jadra. Dobrodejne spremembe ozračja se lahko rodijo le ob spremembi duhovne klime. In ta iz razpihanih, po svežem dišečih duš ...

Pustiti za sabo besne obtožbe sebe in ljudi. To sta izvira žive vode: ljubezen in ustvarjanje. Preplaviti svet s toplo krvjo dajanja brez pričakovanja vračila, petja brez pričakovanja odmeva. Kajti kdor ne ljubi in ne ustvarja,

se pravi, ne daje leteti in peti ptici v sebi, je v biti omrtvičen in ves njegov bes nad drugimi je v bistvu bes nad njegovo lastno jalovostjo.

Torej: pusti vse in pojdi vase in se vrni iz sebe s polnim vedrom in ga izlij v svet – in v takem valovanju vase in iz sebe živi, živi ...

Večer se spušča nad rjavo razorani hrib in bujno zeleno dolino pod njim. Taka je resničnost in take so tudi naše duše, naša življenja: zeleno drevje onkraj puščave. Dan kopni, kot desetletja, ki jih imamo še na voljo, mi, nemočni človečki na nagibajočem se Titaniku. In nihče več ne govori o neuničljivi, ponosni, zmagoviti civilizaciji, ki pluje, kamor in kolikor hoče. Molčimo. In zraven le še jemo, pijemo in se sem in tja “izljubimo”. Resnične vere je konec, take ali drugačne. Bliža se boj za preživetje.

Lov na plohe.

Gejzir, nato kovačija

Gejzir je vroča voda, ki bruha na dan sredi ledenih skal.

Sredi zmrznjene pokrajine.

Ne vrela voda ne zaledenela tla niso rodna. Prizor pa je lep.

Sicer pa človek ne živi samo od kruha.

Gejzir v ledeni puščavi, izvirek sveže vode v travi – raje bi bil drugo.

A kako do življenja priti, kako se v življenje roditi,

kako se žive vode napiti in jo iz sebe liti?

Kako se spet roditi, kako suho strugo prebuditi?

S pravimi besedami, pravim pisanjem, pravim plesom, pravimi dejanji.

In ustrezno organizacijo.

Nekje je blokada, nekje je jez, nekje je sušni pas, ki vodo pije,

nekje je hud mraz, ki jo v led zalije,

klin, ki se v srce zabije.

Ali mehka ponjava, ki te trdno ovije, ki ti vodo duše vpije,

te v sedečo mumijo spremeni: sto trakov, dišave in nekaj smole,

čreva in možgane ven in slamo noter. In kakšen šiv.

Da si potem videti *kakor živ*.

Art, art, art, the Art of Becoming

– but there is the crucial question of conditions.

Zame najpomembnejša okoliščina je vztrajanje. Trajnost iskanja, zavedanja, pozornosti.

Smešen sem s svojimi čustvenimi in ustvarjalnimi izbruhi, ki jim sledijo ravne črte dnevov, prepuščanja majhnim opravkom, situacijam, potrebam drugih.

Nagovor prijateljem po delavnici: Pravite, da je moje delo lepo, globoko in pomembno. Da je doživetje, ozaveščanje in razkrivanje neznanega. Da se za to res spleča bojovati, vliti v to svoje moči. Toda ljubi moji – tudi vi morate kaj storiti za to! Tudi vi morate svoj napor dodati, nekaj svojega imetja žrtvovati. To je *joint venture*. To mora rasti iz nas, biti odvisno od nas – saj je za nas, ne za svet. Čemu bi potem moral svet za to vedeti, to gojiti in z zlatom gnojiti?

Nagovor sebi: TI BODI TO – če hočeš, da boš morda kdaj (spet) TISTO!

Če pa je drugim vseeno ali če, kot svetopisemska pšenica med robido, ne morejo več kakor le vzkleti, hodi svojo pot, kot pravi Buda v Dharma-padi, “osamljen kakor nosorog”. Ali kot samotni star slon. On, močni, gre, kamor ga noge nesejo, kadar mu pride, zatuli, in kjer hoče, leže. Še umre po svoji volji.

Preostanek življenja to počni in včasih vmes zapleši skrivni slonji ples. Svet je prostran in zelenega listja za telo in dušo je dovolj. Tiste naokoli, ki so jih povezale vrvi, pa pusti pri njihovem vzdihovanju in vtikanju rilcev v gobce. Slamnate vrvi, ki bi počile ob prvem resničnem potegu – a tega ni, ker KAJ BI PA POTEEM?! Kako in kam? Čisto sam? Sama?

Eppur' je zaman ugibanje o receptih za “kolektivno rešitev”, kako rešiti partnerja, hčerko, sodeželane, človeštvo ... Iskanje “globalnega etosa” ali kovanje nove delavske revolucije – hm, hm! Mar ni bilo rečeno: “*Ne prosim Te za svet, ampak za tiste, ki so k meni poslani!*”? In jaz k njim. Za tople, voljne, pogumne – zanje sem jaz in oni zame in zanje so sanje, svoboda in sreča. Verjamem v individualno kovanje sreče. A kovanje, pomisli, je težak posel in potrebna sta ustrezno orodje in znanje: puhaj v oglje, zgrabi, tolci in obračaj, spet razžarjaj in spet tolci. Dokler ne obleži pred tabo tvoja prava stvar, tisto, kar ti najbolj potrebuješ: podkev za potovanje, meč za boj ali lopata za garanje. Tvoj izdelek, nekaj, česar še ni bilo, je tu uresničen, sveže narejen se hladi na nakovalu. In ti sediš zraven, z rokami spokojno v naročju, medtem ko ti vetrič premika zlepljene lase na potnem čelu. Ali pa zraven zložno puhaš smotko. Storjeno, narejeno, ti šepeta v glavi in polje iz toplih mišic. Sladka utrujenost po dobrem delu.

In le tako delo zares osvobaja.

Jutra

Jutra so vedno in povsod sveža.

Vodniki v Sahari ob zori med sipinami zakurijo ogenj, čeprav se jim bo čez nekaj ur izpod burnusov cedil znoj. Prodajalci čaja na zanikrni indijski avtobusni postaji se ploskajo po ramenih in si manejo premrle dlani (prespali so na tleh ob počrnelih gorilnikih in posodju, zaviti v tanka ogrinjala), od lonca se širi po ingverju dišeča para in se izgublja v bridko modrino jutra nad prebujajočim se mestom. Ob rokavu Amazonke goli domorodci lezejo iz visečih mrež, skrepenelih udov poskakujejo okoli ognjišč in pihajo pod tleče šture, da bi se ogreli pred odhodom na jutranji lov. Čez dobro uro se vrnejo, eden z malo opico, drugi z debelo kačo, tretji s pragozdnim puranom, četrti z rečnim somom, peti praznih rok. Skuhani plen jedo vsi, tudi štiriletni deček, ki je v lonec ponosno vrgel svojo prvo žabo, pa ženske, ki so zajtrk osvežile z divjo zelenjavo in obogatile s sadjem.

Andrej Župančič, Otonov sin, prikazuje njihovo preprosto življenje v filmu *Maternica Zemlje*.

V glavnem res samo prikazuje in le malo govori, kot je malo besed med Janomamiji in veliko tišine. In veliko deževja, ko ljudje ves dan dremajo po mrežah ali počnejo kaj malega: dekleta si tetovirajo obraze, starec z merjaščevim čekanom struži lok, otroci se vrtijo okoli lesenega stebra – vse se dogaja v skoraj popolni tišini, presejani z drobnjenjem dežnih kapelj. To je resnica pragozda: tišina, dež in negibnost. In v vsem tem velika skupnost bitij, tistih z očmi in tistih brez. Negibna, molčeča drevesa kot temelj vsega; bitja, ki se gibljejo in včasih izpustijo kakšen zvok, se rada vračajo v svoj molk in mirovanje.

Enako je tu doli z mojo kobilo in mačko in, ko se uglasim z naravo, tudi z mano. Sodobni ljudje se veliko preveč gibljejo, napeto gibljejo, gnani od ukazov možganov, in iz ust jim teče neznanska količina zvokov. Vemo: nujnosti, želje ... ne bi rad ponavljal Budovega spoznanja o korenu človekovega nemira in nesreče. Človekovo okostje se v zadnjih nekaj tisoč letih ni prav nič spremenilo in enako je z njegovimi temeljnimi problemi.

Andrej, da. Po ogledu njegove nadaljevanke o življenju ob Amazonki sem ga obiskal: visok, košččen možakar, ki bi moral biti glede na leta že sključen starec, mi je v športnih hlačah pritekkel po stopnišču nasproti. V stanovanju me je pozdravila njegova žena, prikupna mlada Francozinja. Bila je na odpravi, ki ga je našla med Indijanci, med katerimi je živel že leto dni, bolnega, a polnega nove vednosti. Živel je kot član plemena, njegova edina osebna lastnina sta bili spalna vreča in kamera. Kako in

od česa je živel, ni hotel nikoli popolnoma razkriti, najbrž je vedel, da te izkušnje človek bele civilizacije preprosto ne more dojeti.

A katero izkustvo sploh lahko dojameš, ne da bi ga doživel sam? Ga dojameš kot bralec članka ali gledalec nadaljevanke? No, tudi to je nekaj, ti virtualno živeči človek! A res ne veliko. Veliko vemo, pa malo živimo. Živeti pa pomeni veliko doživljati in se iz doživetega učiti. Eno je gledati sliko gorečega ognja, drugo pa ogenj zakuriti. Pri prvem se v možgane vtisne le drobna slika, pri drugem pa se vanje vtisne mreža podatkov: s čim zakuriti, kaj je suh, kaj vlažen les, kako začeti, kako ogenj ohranjati, od kod vleče veter ... Neandertalec je imel večje možgane, kakor so naši, in zagotovo ne brez razloga – v naravi ni nič odvečnega. Zato z vso na videz velikansko količino podatkov naših šol, televizije in računalnikov zapolnimo le desetino našega možganskega diska. Devet desetin je praznih zaradi odsotnosti izkustvenega življenja. Ni se nam pač treba, kot nekoč, bojevati za preživetje, ni nam treba zakuriti ognja v vlažni votlini, niti najti in ubiti živali v grmovju. In ubiti divjo žival s kamnom ali palico zares ni lahko. Gledam taščico, ki pred lopo, kjer sedim, kljuva črviv oreh: vsake tri udarce dvigne glavico in pošviga z očkami naokrog – ob prvem vzgibu moje dlani bi odletela. Nihče pač noče biti pojeden in hkrati bi vsakdo kaj ali koga jedel ... Zdaj pa v tej situaciji preživi, primat! Nič čudnega, če ti je lobanja iz prvotne pomaranče zrasla v bučo!

Kako pa je s tem zdaj in kako bo v prihodnje? Ne bi se čudil, če bi ob trenutni devetdesetodstotni praznoglavosti sčasoma postali ploskoglavci. No, z ustrezno frizuro bi lahko še vedno ohranjali videz starih časov. Morda, zelo verjetno, pa bo čez čas drugače: s svojo možgansko osiromašenostjo, ki je posledica tehnološkega udobja, bomo življenje planeta prignali v tako revščino, da se nam bo sedanji preudobni način življenja preprosto sesul. Grozni bodo časi preizkušnje, ko bo nemočni, neizkušeni, pomehkuženi človek stal sredi svetovne puščave in mu bo stari gon v krvi kričal: preživi! To bo nova in strašna džungla, zmes ruševin, rje in prebujajoče se sile večne narave, zdaj končno spet osvobojene človekovih tehnoloških uzd, spon, strupov in hrupov ...

To bo tisti mitični vesoljni potop, ki vsako toliko počisti z "izprijenim človeštvom" in naredi prostor za novo, osveženo in prekaljeno raso ljudi – ki si potem sčasoma prigara in primodruje novo udobje in se v njem spet izpridi ... Ni treba listati po Bibliji, da bi to našli, videli smo s svojimi lastnimi očmi, v miniaturni nedavne socialistične preteklosti. Zgodba o samostojni Sloveniji pa se je tako kmalu nehala, da ni kaj reči ...

Ekonomija svobode

Bi rad svobodno ustvarjal, bruhal knjige in počival ob kateri koli uri, se pogovarjal o globokih stvareh kadar koli in s komer koli, skratka, bi bil rad neomejen gospodar svojega življenja?

Jawohl, ja! bi se najbrž glasil splošni odgovor. Toda svoboda ima svoje zakonitosti in pogoje.

Seveda ne bom pisal o svobodi, ki ti jo daje podedovan ali naropan denar – to so gnezdeca za zaležane ali izprijene ptičke, ki ne bodo nikoli zapele nič živega. Mislim na svobodo, ki si jo pošteno odslužiš. Po mojih izkušnjah in vednosti vodita k njej dve poti.

Po prvi se odpraviš živeti v naravo, kakor se ob iskanju svobode dogaja že tisočletja in kakor sem storil tudi sam. Toda na to pot se lahko odpravijo le tisti, ki jim je stik z naravo, s svetom, primaren, katerih temeljno veselje je biti sam z njo. Lahko živijo samo zanjo, lahko imajo v njej tudi družbo ali pa se občasno odpravljajo med ljudi. Toda v naravi je njihov resnični in trajni dom. Poleg te navezanosti in zavezanosti naravi morajo seveda imeti tudi fizične in praktične sposobnosti, da lahko v njej preživijo, a to je sekundarno. Poznam žensko, slikarko, ki je precej manj praktična od mene, pa vendar živi že deset let sama v hiši tisoč petsto metrov visoko v planinah nad Torinom. Ji pač drva pripeljejo gor kmetje s traktorjem, medtem ko si jih jaz lučam k hiši po drči, pa zelenjave si prideluje dosti manj od mene in večino hrane si kupi s prodajo slik in občasnimi delavnicami.

Dozdeva pa se mi, da moraš v urbanem okolju – in to je druga možnost – ubirati podobno pot, kot jo je skozi življenje hodil starosta ljubljanskih bohemov Ivan Mrak. Mislim na zelo skromno življenje, ki pa je vendar nekaj popolnoma drugega od klošarstva ali zapitega bohemstva na račun usmiljene mamice. Ker je Mrakov primer mestnim ljudem bližji ali vsaj laže dosegljiv, razmislimo o njem. Res, mož je bil gospodar svojega življenja, četudi se mnogi ne strinjamo glede veličine njegovega ustvarjanja, o kateri so bili močno prepričani tako on sam kot tudi krog njegovih bližnjih prijateljev. Lahko bi rekli, da je bil v vsakdanjem življenju enako minimalističen, kot je bil v idejnem megalomanski. Živel je v izrabljenem stanovanju, spal na polomljeni postelji (bil je obupno nepraktičen), se hranil s kavicami in cigaretami pa kakšno sosedino župco, skratka, živel bolj od svojega duševnega ognja in prostovoljne pomoči prijateljev in znancev kakor od honorarčkov, ki so kapnili res samo na vsake kvatre. Toda v svojem življenjskem slogu je očitno užival – vsaj tako je bilo videti, kadar je krevljal skozi središče Ljubljane s katerim izmed svojih učencev ali prijateljev pod pazduho – in srčne težave v zvezi z njimi so

mu bile pravzaprav edini resni vir trpljenja. Skrajna življenjska skromnost in nevsiljiva odprtost za kakršno koli "podporo" – taka je očitno osnova urbane ekonomije svobode, tako pri indijskih sadhujih kot pri našem trdo- in dolgoživem ljubljanskem bohemu.

Oba opisana življenjska sloga sta dva ekstremna primera "ekonomije svobode". Seveda so še radikalnejši, recimo glede življenja v naravi: neda-leč od mene Borut že leta dolgo živi v indijanskem šotoru, izdeluje svoje kalimbe in piščali in se v zimskih nočeh greje ob toplih kamnih ognjišča. Med mano in Mrakom je velik razpon možnih ekonomij, v naravi ali v mestu ali kje na sredi, življenje od plač, honorarjev, obrti, prodajanja tega ali onega, pokojnin, vrtov in koz ali od "mozaične ekonomije" iz vsega mogočega ... Lev Milčinski, ki sem ga vsekakor imel za osvobojenega človeka, je, na primer, samotaril sredi Ljubljane, ob plači, priznanjih, ugledu in kar je še takih socialnih dobrin.

Za svobodno življenje ni bistveno, kakšen življenjski slog imaš, pomembno je, da živiš odgovorno, se pravi, da svoj način življenja živiš z zavestno odločitvijo, ne pa zaradi okoliščin, in da ga pošteno plačuješ. Mrak je plačeval svojo svobodo z vsakdanjo mizerijo, pogosto osamljenostjo in obupom, jaz jo plačujem z življenjem v pogostem blatu in dežju, z metanjem hlodov po pobočju za zimsko peč in tovorjenjem nahrbtnika po skalnatem kolovozu v dolino; če mi pri čem težjem pomaga kobila, jo oskrbujem s senom, pridelanim s poletnim znojem. S trpljenjem zaradi osamljenosti mi je prizaneseno, ker živim potopljen v živo samoto narave, osamljen pa si lahko samo med stenami stanovanja ali med neznanci na ulici.

Seveda, dokler z naravo ne živiš polnosti njenega življenja, kot se je v začetku dogajalo tudi meni, ti je tujka, zato si lahko osamljen tudi v njeni sredi. Kot lahko moški občuje z žensko, s katero v resnici sploh ne živi, ker je ne srečuje v njenem bistvu. Sta osamljenca, ki živita drug mimo drugega, čeprav se dotikata s kožama.

Vlado Šav

Ustvarjalna ekstaza

Čakanje na Dioniza

Páredroi

Po rdečkastem prtu tipajo sence vejic, prodirajoče skozi zastor na oknu, narejen iz modro-rdečega kosa bombažne tkanine, kakršnega v južni Indiji mnogi nosijo ovitega okoli bokov kot edino oblačilo, lungi. Napihuje se in uplahuje v okenskem okvirju, kot da bi soba dihala. Ali kot da bi svet dihal v sobo.

Umetnost življenja za svojo uresničitev, kot vsaka umetnost, potrebuje obvladovanje tehnike in prepuščanje navdihu. Se pravi, hoditi moraš z roko v roki z Apolonom in Dionizom, duhovnima pobratimoma – *páredroi*, ki sta se v Delfih gledala čez Popek sveta. Že zelo zgodaj pa je v zahodni kulturi odločno zakorakal v ospredje Apolon. Videl sem antični relief glasbenega tekmovanja, na katerem smehljajoči se Apolon s suvereno roko, ki mu sproščeno visi čez harfo, čaka, da Dionizov Silen konča divje piskanje na dvocevno piščal: lica mu pokajo od silovitega pritiska in na golem telesu izstopajo nabrekle kite. Za njim bo spokojni bog ubral strune in sezidal nevidno palačo nebeških harmonij. Iz marmorja kar diha njegova zmaga in oznanja, na čigavi strani so kipar, ki ga je klesal, in ljudje, ki ga bodo gledali.

Pa mi ni do posmehovanja bogu svetlobe in harmoničnega reda. Sam bi v sebi potreboval veliko več njegove harfe kot doslej. Predolgo sem hodil po zame prelahkih cestah gole spontanosti, predolgo drugoval le s sileni in nimfami ... Brez jasnih uvidov, načrtov, urejenosti, skratka, vsega, kar mu podarja pobratim, Dioniz tudi danes ne pride prav daleč; v širnem gozdovju svobode zablodi in se razkadi v nenehnih ekstatičnih eksplozijah ...

V najboljšem primeru se spremeni v Sizifa, junaka našega časa: hodi in pada, enkrat svobodno ustvarja in drugič prisilno gara; s svojim tovorom se vzpenja po strmi poti, a do mesta na gori ne pride ...

Tu ne gre za kako predestiniranost, zlo usodo ali klasično slovensko svetobolje zaradi neuresničenih hrepenenj, mladostnih upov in vizij. Ne. Gre za golo pragmatičnost. Morda je malce pretrdo pribito, a je res – za *inženiring sreče*: Kdaj vstajaš? Kaj konkretno, iz ure v uro, počenjaš? Kaj gledaš in česa ne? S kom se družiš in s kom ne, kaj bereš, kod hodiš, kje sediš, kaj pišeš ... in kaj, kod, kje in s kom *ne*?

Naj nihče ne misli, da je kulturnim in drugačnim svobodnjakom lažje kot tistim v mezdnem odnosu. Res imajo prvi odprte možnosti in čas, toda brez silne odločnosti in urejenosti – prepuščeni so pač le samim sebi – jih notranji in zunanji klici vse prepogosto odnašajo in raznašajo v vse mogoče življenjske smeri in tako postanejo žrtve svoje lastne svobode. Če pomislim na koga, ki je že desetletja v službi: če bi lahko za pol leta skočil v mojo kožo, z vsem tem mirom samotne istrske doline naokoli in brez skrbi za streho nad glavo in poln krožnik – kaj vse bi v tistih šestih mesecih počel, doživel, ustvaril! In kako malo sem zadnja leta tu doživel in ustvaril jaz!

Obrnil se mi je vrednostni vrsti red in sam sem to dopustil, nehote sicer, a to me ne opravičuje. Zelo veliko sem fizično delal: njiva, vinograd in košnja, pa tisti večni gor in dol v Koper in nazaj, s konjem in peš, pa vožnje v Maribor, v Berlin ... Seveda, vse to je bilo potrebno, za vse so obstajali konkretni razlogi – a tega vetrovnega julijskega dne, v poševnem soncu in svežini poletne burje mi je jasno, da sem ves ta čas spuščal mimo *bistveno*, kot ta živi veter mi je polzelo, spolzelo skozi prste ... O tem govori prilika o Marti in Mariji: prva si je dajala neskončnih opravkov in skrbi glede Jezusove postrežbe, druga pa mu je le sedela ob nogah, ga gledala in poslušala. In ta druga si je, po Jezusovih besedah, “izbrala boljši delež”. Sam sem si te čase, kakor Kocbek, očitno izbral za vzor dejavno Marto – in končal enako resigniran ...

Pa si rečem: saj jih imaš šele enainšestdeset. Fant, ni to malce pozna tolažba? Pomisli, koliko veliko mlajših prijateljic in sošolcev se je že pogreznilo v ilovnato pobočje nad Koprom, razkadilo pod oblake nad Žalami! Vsak dan, ki ga lahko še doživljaš v podobi človeka, je dragulj brez cene. Ob zori na smrt obsojeni bi ti lahko povedal, kako dragocen je en sam dan življenja. *Memento mori* mi je bil že od mladosti ne vir groze, ampak svobode, poguma in volje do življenja. Učinkovita pa je tudi nasprotna deviza: *Spominjaj se (resničnega) življenja!*

Ni pomembno, kje živiš, v mestu ali v gozdu. Pomembno je, da živiš v zate bistvenem, v svojem bistvu in blizu bistva sveta. A do vse te velike bistvenosti vodi zelo konkretna stezica, ki jo moraš očistiti, popraviti in seveda prehoditi. In pri tem ne pozabiti, da je brez koristi “delati stezice, kot so *včasih* bile” – te dni si drugačen človek, kot si bil pred leti, in tudi svet je drugačen. No, oba sta še vedno enaka, toda ker sta oba živa, ker se nenehno spreminjata, se moraš z brado nasloniti na komolec in pripreti oči v sedanje, trenutno, novo življenje in njegove možnosti ... Tako se staro v tebi in svetu večno preraja in zato je azijski estetiki tako ljubo slikanje bujno cvetoče vejice na stari, skrotovičeni breskvi.

Prepogosto pozabljam na resničnost smrti in na resnično življenje – *pozabljanje bistvenega* pa je ključ za razumevanje izgubljenih sinov in zablodelih vitezov ...

Dioniz, pridi!

Najraje sem z ljudmi, ki jih nič ne preseneča. Ki lahko slišijo, berejo, doživljajo kar koli. To so “moji ljudje”, kot pravijo v Istri sorodnikom.

Dioniz je starim Grkom pomenil vir presenetljivega, poživljajočega življenja. Krik in nenehno spreminjanje, ki po eni strani vznemirja gladko tekoči red vsakdanjosti in ga po drugi osvežuje in obnavlja. Vrtinec kaosa in slapovje nepričakovanega, v katerem se stara reka pomladi in napolni s kisikom. Mircea Eliade ima prav, ko ugotavlja, da sta bila Dionizov mit in kult kreativnejša kot pri drugih božanstvih: iz njiju so zrastle gledališče, dramatika in misteriji, torej nove oblike kulture in duhovnosti.

Dionizično pač pomeni nenehno kreativnost, večno spreminjanje, nenehno vretje žive krvi. Brez skrbi, dovolj in preveč je drugih bogov in mitologij, ki bodo silo življenja uredili in vpregli v vsakršne posle in veselja: v trgovino, vojno, spalnico, jedilnico ali delavnico ... Dionizično je živi izvir, vse drugo je reka in struga, so namakalni jarki in mlini ... Seveda, tudi vse to mora biti, toda ljudje izvira smo mi ustvarjalci, ne poljedelci in mlinarji. Mi širimo ustje zemlje, da bistra voda laže dre iz nje. Izvir je skrivnosten kraj: tu se nevidna, temna, hladna voda podzemlja požene v svetlobo, v pisani, topli dan. Tako tudi pri ustvarjanju: v temi nezavednega spočeto, nejasno nasluteno, postane slika, pesem, pripoved, glasba. Dioniz, naš sveti, večno mladi oče, pridi, zapleši v naših srcih!

V ljubezni znorimo, a prav tako pri resničnem ustvarjanju. Nočnega metu-lja letenje v ognjeno sredico sežge, tiščanje obraza v izvir vode življenja in

pitje! pitje! te lahko utopi. Spomnimo se Van Gogha in njegovega trpljenja v zadnjih mesecih ustvarjanja, ko je skušal na platna ujeti čudeže življenja, ki so vznikali povsod naokoli. Ko jih je v nekaj mesecih naslikal za celo galerijo, pa še vedno ni dohajal prizorov in barv okoli sebe; ko se je potapljal v bruhajoči izvir življenja, tako jasno zvrčinčnega v potezah njegovega čopiča, pa ni bilo nikogar, ki bi ga rešil iz valov, po katerih se lahko sprehaja samo božanstvo. Nam pa je dano in za naša krhka življenja je dobro, da se v ta izvir le za hip potopimo, malo poplavamo ali se z njegovo sveto vodo samo poškoprimo ... Zato je nekaj pred smrtjo bratu pisal, da tega ustvarjalnega trpljenja ne bo več dolgo zdržal, in zato si je potem na pšeničnem polju z vranami – njegovi zadnji sliki – poslal kroglo v prsi, seveda zaradi osamljenosti in skoraj popolne ustvarjalne zavrženosti. Današnjost pa ni čas nepriznanih genijev, sedanost je čas njihove odsotnosti. Danes ustvarjalci molijo, da bi se jih polastila ustvarjalna norost, te pa ni, ker nima kam priti. Ker je posoda polna vsega drugega, ker poka in drhti v živžavu vsakdanjosti in v vročicah jalovo bobnečih noči ... Dionizovi studenci so presušeni in zasvinjani z odpadki, kot struge naših vaških potokov. Splošna kontaminacija podtalnice. Dandanes je čista voda le v visokih hribih ali v globinah zemlje. In v te kraje se moramo te čase za čisto ustvarjalnostjo dvigniti ali spustiti “mi drugi”, kot rečejo v Istri. Če hočemo res postati nekaj drugega od drugih: svečeniki in častilci starega, pa večno mladega Dioniza.

In brez strahu: dandanes je smrt od presilnega ustvarjanja silno redka; sam se ji ne bi ogibal. Kosovelov primer je že daleč, danes ustvarjalci vse preradi pozabljajo, zakaj so na svetu – ali pa se umetnike le igrajo? Sam pa si želim tega: ne umreti v ognju ali v ledeni vodi, ampak kopati se v bistrih valovih in potem ležati na vročem soncu. Tega si želim, zares, in ne slave in denarja: spokojno in hkrati sveže in vroče ustvarjati, pa dolgo, nenehno ... Take dolge počitnice ob reki so morda utopija – toda saj zares živim ob bistri vodi in sonce mi pogosto sije. Zdi se mi, da se še vse premalo *zavedam*, kaj vse imam ... In spet smo pri ključnem: pozabljanju.

Da, *zavedati se* in *doživljati*, Apolon in Dioniz: brez prvega se izniči tudi drugo.

O globinskem performansu

Kaj je rekel Grotowski

Nekoč so ga vprašali, kaj si misli o Jungovem kolektivnem nezavednem in ali verjame v arhetipe. Odgovoril je, da pri njem in njegovih sploh ne gre

za vero, ampak za spoznano dejstvo. K arhetipom se spustiš, če je tvoje iskanje osebno, konkretno in dovolj globoko. Na stara leta je še dodal: in natančno.

Torej: prek osebnega v kolektivno. Aktiviranje “osebnega materiala” pa mora biti celovito in radikalno. V globino zemlje se ne moreš pogrezniti s praskanjem z otroško lopatico, ampak s težko lopato in krampom, ob kapljanju znoja z vratu. To kopanje je samo za odločne, neustrašne in močne. Zato je Grotowski uporabljal cel sistem sit, ki so ločevala samo “zainteresirane” od pravih iskalcev. Isto je počel njegov učenec Eugenio Barba. Iskal je ljudi, ki so bili za iskanje jedrnega pripravljeni plačati vse. Iben Nagel Rasmussen, njegova prva performerka, je prišla k njemu z dna zasvojenosti z drogami, razsut človeški skelet. V tem delu je našla rešitev in se ga trdno oklepa še danes. Zato pa v svoji ustvarjalnosti še na stara leta žari kot mladenka (in taka, če si nadene masko, je v svojem gibanju tudi videti). Vrže se v delo ves, ničesar ne skrivaš, ničesar ne hraniš za pozneje, usmeriš se v gruščasta tla in se zagrebeš z vsemi štirimi, v mejno, v nemogoče. Arhetipi so namreč *onkraj* naših vsakdanjih meja in zmožnosti.

To kopanje pa ni “herojstvo na splošno”. Ne. Gre za kopanje z vsemi izraznimi zmožnostmi, skozi ozke tunele intimnih doživetij, napol prehojenih poti v zrelost, kopanje v nedotaknjeno zemljo nedoživetega, ki bi ga tako rad živel. Gre za iskanje tiste skrite, naravne želje tvoje osebnosti, ki se je sploh ne zavedaš, ki biva kot nejasna slutnja onkraj tvoje zavesti, kot spoznava Pisatelj v filmu *Stalker*. In tu smo že v bližini arhetipov: nejasnih stanj, porivov v nezavednem, usedlinah kolektivnih izkušenj človeškega rodu, bistvu erosa, junaštva, modrosti, varnosti, na zavestni ravni poosebljenih v mitih Ženske, Heroja, Zapeljivke, Starca, Matere ... Nikakor ni nujno, da boš ob vseh naporih zares dosegel svoj arhetip – vsakdo je rojen v znamenju svojega, a brez popolnega aktiviranja vsega tebe, tvojega razuma, čustev, intime, volje, tvoje “plovilo” nikoli ne bo doseglo vesoljske orbite, v kateri veljajo čisto drugačni zakoni, se dogajajo čisto nove stvari in odpirajo čisto novi vidiki in vednost ... Vsako pisanje ali govorjenje o tem, s tem vred, je le besedičenje v primerjavi z izkustvom, ki ga doseže, kot pravi Grotowski, samo “*doer*”, tisti, ki odkriva svete globine sebe in sveta ob pomoči *dejanj*. *Kreativna karmična joga*, bi rekel Indijec. On sam je to smer je imenoval *Art as Vehicle*. In ta vehikel mora biti zares dobro narejen. Spominjamo se strašnih nesreč vesoljskih plovil, ki so bila nepopolno montirana ali so se ob vzletu poškodovale. Vse mora biti brezhibno, premišljeno pripravljeno, odlično izvežbano – šele potem pritisnemo: *GO!*

Ta ustvarjalna in dejavna pot v višine/globine (v vesolju je zgoraj in spodaj isto) bi lahko bila, kot je menil Brook in še kdo, nova in za evropskega

človeka ustrežna pot v duhovnost: je razložljiva in dejavna, torej ustreza zahodnemu nagnjenju k racionalnosti in aktivnosti. Ostajajo pa druge težave. To iskanje zahteva drugačen pogum, kakor je tisti, ki ga je vajen evropski človek. Ne gre ne za požrtvovalnost v boju proti fizičnemu sovražniku niti za pogum prodiranja v skrajne razsežnosti realnega sveta, od himalajskih vrhov do vesoljskih temin – gre za *radikalni sestop vase, in to pred pričami*. Tu pa se po navadi sesujejo tudi naši najbolj neustrašni avanturisti. Pa ne le Slovenci, ki imamo, po Musku, kaj slabo popotnico na področju iskrenosti, tako moški kot ženske. Sociologinja Jana S. Javornik ugotavlja, da je medsebojno zaupanje v slovenski družbi te čase še bolj upadlo, da se Slovenec odpira kvečjemu še v svoji družini. Kakor koli je socializem ali “družbenizem” proti koncu postajal vse bolj papirnat, je vendarle vzpodbujal tudi druženje in dogajanje zunaj matrice familije. A danes so časi očitno negotovi in nevarni, “ne veš, kdo je in kaj namerava tvoj bližnji”. Torej nezaupljivost.

Še večja je po “stari Evropi”. Pri nas se še lahko zvečer napoveš pri kakšnem intelektualcu, profesorju, in se drugega dne dobiš na pogovoru ob kavi – v Angliji ali Nemčiji pa težko, še posebno če slišijo, da prihajaš “z Balkana”. “Le zakaj me išče, kaj hoče od mene?” To so te železne dveri v evropejski glavi in srcu. In seveda, sveta zahodnjaška olika in omika, povzeta v Parsifalovem lepo privzgojenem ignoriranju bleščččega grala, ko je šel mimo. In tako pač grali še kar naprej potujejo mimo, vedno redkejši ...

Grotowski je v sedemdesetih letih nosil naokoli svojega in nekaj sto ljudi je pilo iz njega, kolikor so le mogli ali hoteli. Potem ga je zakopal in se s peščico učencev zaprl v italijanski zaselek, do smrti. Na stara leta je le nerad govoril o tem obdobju, o “aktivni kulturi”. Poudarjal je, da so se časi spremenili, tako kot govori Javornikova. Ljudje da so danes preplašeni, negotovi, bojujejo se za preživetje, za katero potrebujejo čim več profesionalnega znanja in socialnih veščin. Uspeti, preživeti, zapreti se v majhne prijateljske in sorodstvene celice ... to da je njihova osnovna skrb. *La belle époque* sedemdesetih z iskanjem *izkušnje* da je nepovrnljivo mimo. Posledica globalnih družbenih sprememb?

Verjetno.

A kako je z gralom? Kako s spusti v globine duše in višine duha? Po vseh tisočletjih iniciacij v skrivnost sveta – nenadoma konec? Konec pogumnih iskanj in dejanj, vsi skupaj v iniciacijskem obredu ali vsak zase v meditaciji? Jamski človek ni tvegaj življenja le v spopadu z mamuti, ampak tudi med plazenjem skozi labirinte rovov, do jame v središču gore, v kateri je risal svoje skrivnostne slike in opravljal še skrivnostnejše obrede. Je te druge, duhovne polovice, te prastare potrebe za zmeraj konec? Ali pa

le ždi nekje skrita, kot gral v skrivnostnem gradu, ki se potem nenadoma pojavi ob poti? In če se ti bo prikazal, ko boš vanj vstopil, vstopila, glej, da se mu tokrat ne ogneš! Kajti naslednje jutro bo grad izginil in sveta posoda z njim. Ostala bo le žeja ...

O minljivosti performativnega ustvarjanja

S tem ustvarjanjem mislim na ustvarjanje, v katerem je navzoče živo človeško telo, se pravi ples, gledališče, obred in njihove sodobne povezave in variante, po navadi imenovane "performans". Vse tisto torej, kar zajemajo besede "nastop", "predstava" in "dogodek".

Prva značilnost te ustvarjalnosti je njeno *trajanje le v času dogajanja*. Druga to, da gre za ustvarjanje, ki *se dogaja med ljudmi*. Zato ima tako ustvarjanje vedno tudi socialni pridih in pomen. Tretja značilnost je, da ustvarjalec pripravlja dogodek sam ali v skupini, izvede pa ga v javnosti. Njegova ustvarjalnost je tako dvodelna: samotna, tako kot pri drugih umetnostih, in javna, saj performer dokončno ustvarja šele pred ljudmi, v dogodku samem. Predhodni ustvarjalni proces je torej le nekakšna priprava. "Zaprto" in "odmik" Grotowskega v njegovem zadnjem ustvarjalnem obdobju je bilo prav to, da je prenehal izvajati javne dogodke in je vse delo osredotočil le na iskanje v skupini, v "korist" skupine same in posameznikov v njej. Cilj se je torej od performativnega, kulturnega, preselil k terapevtskemu in duhovnemu.

Slikarka ustvarja drugače: vseskozi je sama s sabo in svojo sliko, vse se pretaka le med njima, med dušo in platnom in roko s čopičem vmes. Tudi kipar je samotar, le njegov kip gre v javnost. A zato gre tja za pozne čase; za nekatere stvaritve pravimo, da za zmeraj. Vedno diha iz kipa, slike, filma, knjige ustvarjalčeva duša, ki jo vsaka doba uživa po svoje: eno generacijo očara vsebina v njej, drugo čustva, tretjo morda le prefinjenost oblik ... Hkrati pa so odzivanja različna tudi v isti dobi, ker smo si ljudje pač različni.

Glasba in gledališče poznata še drugo dvojnost: samotnega, mogoče že mrtvega avtorja glasbe in drame in žive izvajalce, ki tiste note in tekst oživljajo. Ob tem poznamo v našem času tudi "nosilce zvoka in slike", ki živo ustvarjeno glasbo ali predstavo vtisnejo v fizični nosilec, ki nam jih lahko v nedogled reproducira. Vendar bosta živi koncert ali gledališka predstava preživela ravno zaradi čara živega in neponovljivega dogodka.

Kajti vsak koncert ali predstava, pa tudi obredni ali kak drugačen dogodek, je enkrat in neponovljiv. In to seveda zato, ker izvira iz živih bitij,

ki so vsak dan drugačna, pa tudi izveden je pred vedno novim občinstvom. Ob izvedbah pač poteka interakcija med izvajalci in obiskovalci, čeprav le na duševni, intuitivni ravni povezave. Praviloma, kajti obstajali so tudi performativni dogodki, recimo Stanovitni princ Grotowskega, v katerem je bil protagonist Ryszard Cieslak tako daleč na osebni poti skozi intimo k arhetipskemu, da mu je bilo popolnoma vseeno, ali je v prostoru še kdo ali ne. Tako vsaj pravijo. Ko sem se sam približal delu Grotowskega, tega dogodka niso več izvajali. Videl sem le film. Na film posneta resničnost pa je kot mleko v prahu: čisto redu, če ni drugega, a daleč od tistega, kar si namolžeš iz živega in toplega vimena ...

Vlado Šav

Iz boja proti zlu v boj za dobro

Prepričan sem, da imamo Hitlerja za tako pošast tudi zato, ker je, tako kot zmaji in podobne mitološke zverine, relikv preteklosti. Dejansko je bil zadnji v dolgem nizu klasičnih osvajalcev – klasičnih v smislu tiranov, ki osvojijo neko ozemlje in zaslužnijo njegove prebivalce. Sodobno osvajanje in izkoriščanje sveta je namreč veliko bolj prefinjeno, čeprav v svojih skrajnih konsekvencah ne dosti bolj humano: še zmeraj so njegove posledice suženjsko ganjanje, taborišča in milijoni živih skeletov.

Poldrugo stoletje pred njim je bil podoben osvajalec Napoleon. Ker pa so ljudje v modernih časih duševno le bolj prefinjeni, je bilo treba osvajanju dati razumsko opravičilo: Napoleon je osvajal Evropo v imenu vrednot francoske revolucije, Hitler pa kot pravico in dolžnost “višje rase”, ki bo ozdravila od judovstva in amerikanizma nagnito človeštvo.

Osvajalci starega kova, kak Asurbanipal ali Džingiskan, svojih pohodov in pogromov niso z ničimer opravičevali in nihče od njih česa takega ni niti pričakoval. Tiste čase je bilo pač samoumevno, da si močni narodi podrejajo šibkejše, in vsa stara zgodovina je pravzaprav le medsebojno prerivanje in prekrivanje vsakršnih osvajalcev.

To, da je podrejanje drugega, med narodi ali v osebnih odnosih, postalo nekaj obsojanja vrednega, je resničen korak naprej, ki ga je naredilo človeštvo. Čeprav ta imperativ pogosto velja le kot deklarirana vrednota, ki jo poskušajo izigrati na vsakem koraku. A tako je z vsako vrednoto, ki se šele uveljavlja.

Včasih je bilo osvajanje v nekaterih pogledih celo pozitivno. Vodnik je napisal hvalnico Napoleonu, ki je dal Slovencem nove svoboščine. Potem ko so se Špartanci in Atenci medsebojno izčrpali v desetletjih peloponeških vojn, je pomenila zasedba stare Grčije Filipa Makedonskega vstop “nevtralnega tretjega”, ki je nasprotja izgladil z usmeritvijo sprtih Grkov proti “skupnemu sovražniku, Perzijcem”; to je potem pomenilo

osvajanje Bližnjega vzhoda pod Aleksandrovim vodstvom. Nato je helenizem za nekaj stoletij podaljšal vodilno grško vlogo v tem prostoru. Če bi se na izčrpana grška nasprotnika spravila Perzija, bi bilo čisto drugače: kultura Bližnjega vzhoda bi se, najbrž za vsaj enako dolgo obdobje, kot je bilo helenistično, razpotegnila daleč v Balkan.

Ob aktualni EUforiji pogosto pozabljamo, da sta v preteklem stoletju Evropo dvakrat razdejali strašni medsebojni vojni njenih “nosilnih narodov”, proti katerima je bila balkanska morija le bled odsvit. Tudi zato, da bi zabrisali medsebojno bolečo zgodovino, so narodi EU tako vehementno udarili po Jugoslaviji in zdaj vodijo dolg, temeljit in medijsko podprt sodni proces glede balkanske vojne. Veliko krutejši poboji v Ruandi imajo v primerjavi s temi procesi dosti manjši odmev in učinek – le kdo se bo ukvarjal z njihovimi vojnimi zločinci, ki si jim še imen ne bi zapomnili ... Tu pa gre za “pravičnost Evrope do same sebe”, beri: do še zmeraj vsaj prikrito preziranega jugovzhodnega dela.

Predvojno mladinsko gibanje z jedrom v Nemčiji je bilo dosti daljše, trajalo je vsaj štirideset let. Začelo se je že pred prvo svetovno vojno, z gibanjem *Wandervogel*, “ptic selilk”, mladih, ki so se na potovanjih, ob ognjih in glasbi gibali po naravi. Po vojni so se razvejili v več smeri. Najbolj duhovna je bil Quickborn – “Živi studenec” – s središčem na gradu Rothenfels nad Majno. Tja je šel leta 1920 predavat svobodnjaški teolog Romano Guardini in postal idejni vodja. Poudarek je bil na ustvarjalnosti, ohranjanju žive narodne tradicije, enakosti spolov, živi liturgiji, stiku z naravo, pomenu osebnih duhovnih doživetij in sploh na osebnem iskanju globljega smisla in zakonitosti življenja. Zaradi tega strastnega iskanja so se enačili z duhovno “queste” legendarnega viteštva, ki ga je posebej Parsifal, in zato se je Rothenfelsa prijel tudi vzdevek “Gralov grad”.

Slovensko vejo te smeri so pomenili mladi, zbrani okoli revije *Križ na gori*, ki jo je leta 1923 ustanovil Anton Vodnik. Mimogrede, že ime revije govori o povezavi z njihovimi nemškimi vzorniki. Zgodovinarji so sicer mnenja, da jih je navdihnil Cankar, v resnici pa je *križ vrh hriba* še danes logotip dogajanj na Rothenfelsu. V nasprotju s Quickbornom slovenski križarji, kot so se poimenovali, nikoli niso imeli mentorja iz starejše generacije, kakor je bil Guardini. Zato so bili lahko res samosvoji in popolnoma izvirni, hkrati pa so se tudi veliko bolj kot Nemci zapletali v spore s katoliško cerkvijo. Oboji so pomenili gibanje katoliške mladine, ki je želela prenoviti krščansko duhovnost in prakso. Slovensko gibanje je bilo od Cerkve dosti bolj odvisno, saj je tudi financirala njihovo revijo, ki je pomenila neizogibno os vsega dogajanja. Poleg tega niso imeli svojega fizičnega središča, kakršno je bil Rothenfels. Tako so bili usodno ranljivi

in Cerkev je to pozneje izkoristila. Ob že omenjenih vrednotah so poudarjali tudi biocentrizem, ki je bil nekak začetek sedanje ekološke zavesti. Sicer je že Guardini govoril o razvoju duhovnosti v njeno kozmično smer.

Jedro križarjev so bili sprva mladi ljubljanski intelektualci. Ko se jim je čez nekaj let pridružilo mariborsko gibanje s Kocbekom na čelu, je prineslo mednje močno socialno komponento. Potrebi po duhovni prenovi se je postavila ob bok še potreba po družbeni, ki je duhovnost celo potisnila v ozadje. (Kocbek: *Aktivna Marta nam je potrebnejša od meditativne Marije!*) Naraščajoče poudarjanje potrebe po socialni pravičnosti in ob njem neizbežna kritika cerkvene socialne dvoletnosti in njenega povezovanja s kapitalom sta povzročila odpravo finančne podpore in s tem prenehanje izhajanja Križa na gori. Po usodnem letu premora so cerkveni krogi za dve leti podprli izhajanje revije *Križ*, ki pa je že kazala usihanje gibanja, vsaj v množičnem pomenu besede. Prvotno križarsko jedro iz kakega ducata mladih, ki so tedaj že prehajali v zrelost z vsemi njenimi obveznostmi, je nato prešlo v revijo *Dom in svet*. Mladi katoliki so se, tudi pod naraščajočim vplivom bližanja druge svetovne vojne, začeli množičneje zbirati okoli Katoliške akcije; iz te je pozneje izšlo domobransko gibanje. Med vojno je prišlo do konfrontacije med to katoliško mladino in Kocbekovo krščansko socialistično skupino, ki se je povezala s komunisti. Nadaljnja usoda te povezave in tragična usoda obeh katoliških tokov sta znani.

Če zdaj preskočimo h gibanju mladih v 60. in 70. letih, opazimo pomembne premike. Gibanje se je razširilo z ameriških univerz in ni več imelo katoliške konotacije. Njegove začetne značilnosti so bile protivojna naravnost, iskanje izkustvene duhovnosti, ki se je napajala iz globalne, zlasti vzhodne, ter svojevrstno kulturno (samo)ustvarjanje. Pljusk gibanja v Evropo je označila dodatna in močna socialna komponenta, ki se je izrazila v silovitih in množičnih protestih študentov, dijakov in delavcev v želji po svobodnejši vzgoji in pravičnejših odnosih v proizvodnem delu.

Ključna razlika med predvojnim in povojnim gibanjem mladih je bil razširjen, globalen in neobremenjen odnos do duhovnosti, v katerem je prenova krščanstva, ki se je začela dogajati (tézijsko gibanje mladih, 2. vatikanski koncil), imela le vzporedno vlogo. Kultura je bila zelo pomembna že pri delovanju predvojne mladine, zdaj pa je, verjetno tudi zaradi šibkejše vloge katolištva med mladimi, prevzela dobesedno kompenzacijsko duhovno vlogo.

V tem smislu je bila najpomembnejša performativna kultura, saj je po obliki najbližja verskemu obredju. Prikrito ali odkrito so se začela postavljati vprašanja, ali lahko performativni dogodek nadomesti mašo, se

pravi, ali lahko performerji nadomestijo duhovnike in občinstvo vernike. Tu ni šlo le za pobude gledališča, ampak tudi plesa, recimo pri skupini karizmatičnega Mauricea Bėjarta. Osrednje raziskovanje možnosti, da gledališče privzame duhovno funkcijo, pa je brez dvoma potekalo na Poljskem v Teatr Laboratoriumu Jerzija Grotowskega. Mimogrede: zanimivo je, da v mladi ameriški performativni kulturi takih pobud ni bilo. Ob siceršnjem množičnem ukvarjanju z vzhodno duhovnostjo so se novatorski impulzi tamkajšnjega gledališča obračali predvsem v socialnokritično smer. Pri tem je bil vodilen Living Theatre Juliana Becka in Judith Maline. Tako je nastala značilna razlika med mladimi Evrope in Amerike: prvi so bili "socialnoreformatorski" na ulicah in "duhovnoreformatorski" v kulturi, drugi pa so iskali duhovnost v vsakdanjem življenju in bili radikalno socialno angažirani v kulturi (morda zato, ker si množičnih socialnih protestov delavstva v Ameriki sploh ne moremo zamisliti). Ta ugotovitev je seveda veljavna le v načelnem smislu.

V sedemdesetih letih je Grotowski tudi formalno zapustil delo s predstavami (ki so sicer imele že v zadnjih dveh, *Stanovitnem princu* in *Apokalipsi*, izrazite lastnosti obrednega gledališča) in se posvetil raziskavam v naravnem okolju. Pri tem so se razmahnili vsi ideali nekdanjega mladinskega gibanja: novo druženje v stiku z naravo, biocentrizem kot svetost vsega življenja, doživljanje človeka kot dela sveta ter vzpodbujanje osebnih duhovnih izkušenj. Novost je bilo to, da je šlo za preizkušeno, sistematično duhovno pragmo.

Ta premik so povzročile spremembe v duhovnosti mladih. Predvojni mladostnik je bil duhovno osredotočen na krščanski nauk, točneje, na Jezusovo učenje in zgled. Duhovna doživetja so mu pomenila le še dodatno izkušnjo Svetega. Ateistični mladostnik sedemdesetih let pa ni imel v duhovnem smislu ničesar razen močne želje po globlji resničnosti. Tako je moral biti v praktično duhovnost dobesedno uveden. Dogajanje v tistih šlezjskih gozdovih je torej imelo dobesedno iniciacijski pomen. Ob tem je treba takoj poudariti, da ni šlo za nobeno versko, sektaško gibanje. Nobenega govora ni bilo o religiji ali iniciaciji. Šlo je le za kraj, na katerem si lahko, po konkretni izkustveni poti, odkril čisto nove, globoke odnose s svetom, torej za duhovna izkustva v objektivnem smislu.

Polagoma se mi svetlika, kaj mi je hotel nekoč povedati Lev Milčinski s kriptično izjavo: "Sčasoma človek spozna, da se nima smisla bojevati z zlom." To mi takrat nikakor ni šlo v račun: ali naj človek kar pusti, da zlo kraljuje po svoje? Mar ne bi on sam umrl v taborišču, če ga ne bi v zadnjem hipu osvobodili in ozdravili Američani? (No, če smo čisto pošteni, kot je bil on sam, moramo dodati: ameriški zdravnik ga je

ozdravil na prošnjo Levovega ljubljanskega znanca, ki mu je asistiral in ki je Milčinskega prepoznal med že komatoznimi tifusarji.)

Zdaj to razumem tako: ko gre za preživetje, za fizično osvoboditev, se je vsekakor treba bojevati. Za svobodo kot pogoj za kakršno koli polnejše življenje je vendar umrlo toliko naše medvojne mladine. Toda kaj se je zgodilo potem? Koliko mladih se je nato bojevalo proti zlu in zablodam nove države? Koliko se jih je bojevalo za novo, drugačno, polnejše življenje? Mar niso tega boja opustili vsi, tako mladi revolucionarji kakor predvojni krščanski socialisti s Kocbekom na čelu? Se niso skoraj vsi umaknili v stolpe zasebnosti, se nekako pretolkli skozi življenje in vzdihovali za starimi časi navdušenja in vizij ter nad mrtvimi tovariši, ki jim je bil vstop v realsocialistični raj prihranjen?

Levove besede gotovo razumem po svoje, a tako je z razumevanjem drugega zmerom. Torej: z zlom se ne splača bojevati, ker je neuničljivo, ker je del človeškega sveta. To pa nikakor ne pomeni, da naj bi se človek prenehal bojevati *za kar koli* in se utopil v mrtvem morju vsakdanje otopenosti. Namreč – enako neuničljivo in večno kot zlo je tudi dobro. Dobro pa je vse, kar prinaša človeku srečo in ga spodbuja k za novim širinam in globinam življenja. V resnici so dobro, sreča in življenje nekaj troedinega. In za to sveto trojico se ima pomen bojevati.

Ta boj se dogaja – kadar se človek vanj spusti – tako na ravni *posameznika* kakor *družbe*. Obe ravni druga drugo podpirata in hranita, tako da je nekako vseeno, kam se človek usmeri. Lev bi dejal, da je to odvisno od njegovega “tonusa”. Sam je bil ponotranjen človek ter se je zato posvetil predvsem sebi in je iz sebe ustvaril res velikega, čvrstega in živega človeka. Že s tem je izseval v okolje dobroto in (po)moč, nekajkrat pa je tudi dejavno posegel v družbo. Denimo s predlogi in podporo pri projektih, ki bi naj ljudem, še posebno mladim, omogočali razvoj v polnejše življenje in jim pomagali premagovati življenjske stiske. Hkrati pa je že tako vseskozi deloval med ljudmi, saj je do pozne starosti vodil psihiatrično ambulanto, poleg tega pa je s pisanjem in delom v raznih strokovnih skupinah skrbel še za razvoj naše psihiatrije. Vplival je celo na obogatitev in humanizacijo pouka na policijski šoli; to priča, po kakšnih ovinkih je znal delovati za družbeno blaginjo.

Sicer pa je bil mnenja, da se mora človek, dokler ne uvidi neustreznosti takega delovanja, z zlom bojevati “in tudi udariti, če je treba”. Človek mora delati tisto, v kar verjame, in tisto početi z vsem srcem. Če pa spozna, kot zdaj spoznavam sam, da naj v življenju ne bi šlo za odpravo vsakega boja, ampak za preusmeritev *od boja proti zlu v boj za dobro*, naj se srčno vrže vanj. Kot smo lahko videli pri vseh bojih za narodno osvoboditev,

je boj s konkretnim zlom in sovražnikom precej lažji od boja za srečo in življenje “v mirnem času”, pri sebi in v družbi. Mar ni znan očitek, ki ga hladna Država naslavlja na vroče demonstrante: “Seveda ste proti nam in nas kritizirate – a kaj bi na našem mestu *storili vi?*” Se pravi: pridite na dan s konkretnimi pobudami, alternativnimi predlogi, rešitvami!

Če se malce pomudimo pri teh “vabilih”: ta večno navzoči očitek Države pušča pri vsaj dveh luknjah. Prva je, da sploh ni treba delovati s pozicije Države, se pravi najprej postati Država (kot stranka na oblasti) in potem početi tisto, kar bi radi. To je enako, kot če bi od psov terjali, da se najprej spremenijo v volkove in se šele nato lotijo čuvanja ovac. Druga luknja v tej “dobronamerni kritiki” je, da Država ljudem, če bi se zares odločili počenjati kaj novega in mimo nje, nikakor ne bi dala ljubega miru, kaj šele podporo. Lahko smo prepričani, da bi nove pobude ovirala z vsemi vzvodi oblasti, od odtegnitve vsakršne materialne pomoči do uporabe represivnih organov, od inšpektorjev do policije. Kajti ljudje, ki se dogovarjajo in živijo po svoje, ne le v zasebnem, ampak tudi v javnem življenju, napravijo vprašljivo potrebo po obstoju političnega aparata države, saj je ta tam prav zaradi predpostavke, da ljudje sami po sebi niso sposobni uravnati svojega lastnega družbenega življenja. Po analogiji se je Cerkev od vseh začetkov bojevala proti posameznikom in skupinam, ki so se trudili za človekov neposredni odnos do Svetega in ki so vernike vzpodbujali k duhovnemu življenju v samostojnih skupnostih.

Vprašanje je torej, kdaj se bodo ljudje zavedeli ponižujočega položaja “nezrelih otrok”, ki se sami menda ne morejo znajti ne v družbi ne v duhovnosti. To je ta dvojni paternalizem posvetne in duhovne oblasti, ki traja že tisočletja, “*ta absolutna očetovska skrb, ki nas ne bo nikoli zapustila, ampak nas bo povsod omejevala*”, kot se trpko posmehuje Eliot v *East Cookerju*. Kako razparati nevidno, pa tako realno navzoče opno “prevenčije življenja”, to je tu ključno vprašanje.

Odgovorov je toliko, kolikor je nas, ki se s takimi vprašanji (še ali že) ukvarjamo. Razmišljam o nekaj možnih rešitvah. Najprej se lahko trudimo in bojujemo s samim sabo, z vzpostavitvijo in ohranjanjem svoje integritete in živosti. Kot sem že omenil, delujemo na soljudi že s svojim primerom, kot ljudje, ki so s svojim življenjem dokazali, da je človeško samouresničenje možno kljub za to nevzpodbudni družbeni klimi. Ta je bila navsezadnje taka, z raznimi variacijami, že vseskozi oziroma vsaj od nastanka prvih držav pred šestimi tisočletji. Srečen, uresničen človek je ljudem vsakega obdobja potreben kot lačnim kruh. S svojim mirom in dobro voljo, ki sta odsvit njegove življenjske polnosti, dobesedno hrani in celi sestradane in ranjene duše ljudi, s katerimi prihaja v stik.

Lahko pa smo tudi nosilci pobud, ki nam in soljudem omogočajo polnejše osebno in javno življenje. Kot že rečeno, se moramo pri tem pripraviti tako na verjeten konflikt z Državo kot na neuspeh pobude zaradi njene neodmevnosti v javnosti oziroma na to, da bodo deformirali njen razvoj “uporabniki”, ki ji preprosto niso dorasli in jo zato preusmerijo v prav borne ali celo čisto sebične cilje. Tako se je zgodilo s konkretnima pobudama Milčinskega, tisto za ustanovitev Kluba Vsemirje (za kreativno preprečevanje narkomanije) in tisto za uresničenje slovenskega duhovnega gibanja, ki bi naj ljudem dajalo oporo na samostojni duhovni poti. Govoril sem z njim o tem in posredno mi je odgovoril z besedami Krišne Ardžuni v Bhagavad-giti, da naj bi človek delal neutrudno, vendar brez navezanosti na rezultate svojega dela. Nekako tako, kot svetuje poslušalcem Jezus v priliki o sejalcu: ti samo sej, kaj bo zraslo, pa ni tvoja stvar. Čeprav bi se sam, kot dolgoleten vrtnar, nad tem nasvetom vseeno zamislil: mar ne pogledamo, na kateri prostor mečemo seme, in mar ne pomislimo na ustreznost časa za sejanje? In mar zemlje prej ne zrahljamo in pognojimo za rast? In ali vzbrstele rastlinice ne negujemo, zlasti v začetnem obdobju? Sejanje, kakršno je priporočal Jezus, je bilo, kot bi dejali sodobni ekološki kmetovalci, zares zelo alternativno ... Verjamem, da je bila pšenica, ki je na koncu kljub vsem težavam zrasla, zelo naravna in zdrava – a *koliko* je je bilo? Mogoče še manj od posejanega semena? Vsaj med Judi, ki jim je bila setev namenjena, pridelek nikakor ni “vrgel računa”, kot bi rekel istrski kmet ...

Navsezadnje pa smo lahko tudi preprosto ustvarjalni. Morda nismo ne osebno integrirani v zglednega človeka niti ne sprožamo posebnih družbenih pobud. Toda v časih svoje življenjske polnosti ustvarjamo dela, ki nosijo jasne pečate neomejene svobode, veselja nad življenjem ali jasne slike našega trpljenja, ki torej neustrašno razgaljajo kožo in notranjost naše duše. Potem postavimo svoje delo med ljudi in oni si od njega vzamejo, kot s pogrnjene mize, kar si želijo. Seveda naj bi tudi tu, z mislijo na resnično gostijo, človek ponudil čim večjo izbiro sebe in hkrati pomislil, da so ljudje morda pripravljene poskusiti tudi kaj novega, in bi tako hrano tudi jemal iz svojih prsi. Ker le taka, srčna in sveža, je ljudem všeč. Samo oprezovati, kaj ljudje radi jedo, in si take jedi morda celo izposojati od drugod in jih streči s svojim imenom – to je stvar ljudi, ki jim je prva skrb *ustvarjanje uspeha*. V bistvu so duhovni siromaki, ki si prihajajo v gostišče umetnosti polnit svojo duševno praznost. So le natarji, ki nekaj izmaknejo tu in servirajo tam, pri tem pa nastavljajo ušesa pohvali in mošnjo za novce. Niso resnični gostitelji, ki pripravijo hrano sami in iz svojega ter jo z golim veseljem do dajanja polagajo pred goste.

Vse tri vrste odgovorov na trenutno družbeno paralizo – človekova osebna rast in vzor, njegove družbene pobude in ustvarjalnost – so med sabo povezane s skupnim imenovalcem: rojevajo upanje, srečo in živost. Vsi trije, vsak na svoj način, delujejo na rast teh dejavnikov v družbi, ki s takimi ljudmi in njihovimi deli prihaja v stik. Slehernik naj bi sam presodil, katera izmed treh poti “dela za osebno in skupno srečo” mu je najbližja, najnaravnejša oziroma po koliko poteh lahko, izmenično ali hkrati, hodi. Vsekakor je vsaj delo s sabo vsakomur vedno na voljo. Ob tem je tudi zelo verjetno, da se bo njegovo *polno življenje* nato poskušalo uresničiti tudi v neki obliki *ustvarjalnosti*. Tak celovit in ustvarjalen človek bo potem v svojem okolju enako neizbežno sprožal *pobude*, ki bodo tudi pri drugih omogočale, pospeševale in varovale razvoj sreče in polnosti. Pri tem pa bo seveda moral misliti tudi na pravi čas in kraj, na prilagajanje svojih pobud sprejemljivosti ljudi in na njihovo uresničljivost znotraj realne družbene konstelacije. Tako se mi zdi, da je človekova osebna celovitost vendarle prvi pogoj tako za ustvarjalnost kot za družbene pobude. Ali točneje: pogoj za stabilnost obojega, kajti dobre pobude in ustvarjanje lahko prihajajo tudi od osebno ne popolnoma zgrajenih in še manj srečnih ljudi – zato pa te pobude in stvaritve tudi nosijo pečate in posledice nepopolnosti.

Kot sem že omenil pri Milčinskem, pa pobude niso determinirane samo s pobudnikom, ampak tudi s prejemniki. Enako velja glede dojemanja kreativnosti – in tu se lahko spomnimo začetne nepriznanosti Prešerna ali Van Gogha. Kar pa ostane neodmevno še po več desetletjih, si družbeni molk očitno tudi zasluži.